

SZEMLE

LIAH GREENFELD

NATIONALISM. FIVE ROADS TO MODERNITY

(Nacionalizmus. Öt út a modernitáshoz)

London, Harvard University Press, 1992. 581.

Liah Greenfeld, a Harvard egyetem társadalomtudományi docense több munkát publikált már a témakörből. Ebben a roppant terjedelmes művében öt nemzet (az angol, a francia, az orosz, a német és az amerikai) példáján mutatja be a nemzet kialakulásának útját, amely a jelenkorhoz vezet, hiszen korunkban is a nacionalizmus, ha úgy tetszik, neonacionalizmus az uralkodó rendezési elv.

A szerző is abból, a ma a társadalomtudományban uralkodó elvből indul ki, hogy a nemzet új képződmény, a hagyományos társadalomból történő kibontakozás korában alakul ki. Munkáját történetileg orientált szociológiai munkának tartja. Elméleti bevezetőjében vázolja, mi a nemzet kialakulásának menete, két alaptípust különít el, az egyikben az alapvető a civil társadalom, a másikban az etnikum és a tekintélyelv. A nacionalizmust voltaképpen a nemzeti öntudattal azonosítja, nem a szónak egyértelműen agresszív értelmében, mint ahogy nálunk szokás (volt).

Az első fejezet (Isten elsőszülötte: Anglia) a 16. századtól vizsgálja a fogalom megszületését, meggyökerezését. A nemzet a nemesség, pontosabban az ekkor alakuló új nemesség, állandóan kiegészülve az alulról jövő újabb rétegekkel. A nemzetet olykor a nép színönimájának tartják. Az angol forradalom idejére a nemzet már kialakult abban az értelemben, hogy az elit tudatában van nemzeti hovatartozásának, a lakosság nagy része még nem, közömbös a kérdésben.

A második fejezet (Franciaország három identitása) messzebbre megy vissza, a középkorig. Az első identitás: vallási jellegű, a király iránti hűség adja tartalmát, de ez voltaképpen az Isten iránti hűség. A korai újkortól ez átváltozik részben a király, ugyanakkor részben a haza iránti hűséggé. A reflexió hordozója és vele a nemzeti identitás megteremtője a nemesség, amely frusztrált helyzetben van, nem találja helyét a társadalomban. A harmadik identitást a forradalom hozza meg, haza és nemzet azonosításával. Ez egyúttal a nemességet ki is rekeszti a nemzetből. A nemzet így a néppel lesz azonos, civil és autoritárius elvek keverednek. Végül is: minden országlakos az egy és oszthatatlan nemzet tagja. Míg az angol az egyénből indul ki, úgy jut el a nemzethez, a franciában a nemzet az elsődleges, az ad értelmet az egyénnek.

A harmadik fejezet (A szkíta Róma: Oroszország) természetesen Nagy Péterrel és II. Katalinnal kezdi az elemzést, ebben az időszakban, joggal, valamiféle korai peresztrojktát lát. Itt is az önkényuralom által feleslegessé tett, frusztrált nemesség a kialakítója, amely a nemzetben találja meg a maga helyét. Jelentős összetevője a nemzetnek a Nyugattal szembeni ressentiment (ilyen a franciákban is volt az angolokkal szemben). A 19. századi nyugatosságot és a szlavofiliát egyaránt a nacionalizmus jelenségének tartja, az előbbiből csak hiányzik a ressentiment.

A negyedik fejezet (Végtelen sóvárgás végső megoldása: Németország) az angolhoz hasonlóan ugyancsak a 16. századra és a reformációra utal mint kezdetekre, csakhogy ebből még nem született nacionalizmus, mert a német nemesség meg volt elégedve helyzetével. Itt nem ez, hanem az értelmiség (Bildungsbürgertum) volt a frusztrált osztály, amely a 18. század során nagy létszámúvá nőtt, de nem talált megélhetést. A nemzet létrejöttét egyébként a Napóleon elleni felszabadító háborúkra datálja (1806–14). Persze részletesen szól a felvilágosodásról és a pietizmusról mint előzményekről. A német nemzeti identitás etnikai és autoritárius, kapcsolódik a romantikához. A romantika kék virágjának pedig Greenfeld szerint két hajtása van, a marxizmus és a nemzetiszocializmus. Marx csak annyit tett, hogy a nemzet helyébe az osztályt állította. Az antiszemitizmus gyökereit egyébként már Luthernél, meg a 18. században megtalálja a szerző.

Az ötödik fejezet (Az ideális nemzet felé törekvő: a nemzetség kibontakozása Amerikában) nyilván a függetlenségi harcban találja meg az előzményeket, mert addig a telepesek angoloknak tekintették magukat. Az amerikai identitásban a szabadság és az egyenlőség civil eszményei játszottak alapvető szerepet. Megint az

egyén, az individualizmus előbbre való a kollektívumnál, ez az angolra emlékeztet. Az egyenlőség társadalmában nem talál Greenfeld speciális osztályt, amely a nemzeti ideológiát kialakítja. Különbösen is említi az amerikaiak antiintellektualizmusát, ez azonban szerinte mindössze az értelmiségi foglalkozásoktól való idegenkedés, nem a kultúra megvetése, hiszen az alfabetizáció korán megtörtént. Az Unió és az egyes államok közt a lojalitás megoszolható. Ezért, és a rabszolgáság miatt is, elvben lehetségesnek tartja, hogy a déli államok külön nemzeté alakulhattak volna, a polgárháború viszont ezt a kérdést az egységes állam és nemzet javára döntötte el. A bevándorlók eredeti etnikai identitásának a megtartását szinte veszélyesnek tartja.

A rövid befejezés összefoglalja a vizsgálódás eredményeit: a nacionalizmus az egyén válasza a korábbi rendi társadalomra, az egyik lehetséges válasz, de ez vált általánossá. A nemzeti identitás egyben méltóságot is jelent, de a hiúság is, a státusváltás igény is benne van. Demokrácia és kapitalizmus nem szükségszerűen összetartozók. Nem a gazdaság határozza meg a nemzetet, hanem a róla alkotott kép. A nemzetek nem egyenlőek. Végül is a nemzetiség a modernitás rendezőelve.

Nehéz volna hosszabban összefoglalni a mintegy 500 oldalas, apró betűvel nyomtatott könyv eredményeit, hiszen Greenfeld roppant sok dologról szól, nemegyszer kitérésekkel a fő mondanivalótól, rengeteg anyaggal, idézettel. A szerző valószínűleg oroszországi származású, ezért is tudja az orosz nyelvű szakirodalmat felhasználni, régebbit és újabbat egyaránt, ahogy a másik három nyelvterületnek is tökéletesen ura. Szinte azt lehetne mondani: kevesebb több lett volna, az olvasó elvész az anyagban, nehezen találja meg a fő vonalakat.

A könyv megítélését voltaképpen nyelvi problémák is nehezítik. Mondottuk már, hogy a nacionalizmust általában nemzeti identitástudat értelemben használja, de nem mindig, azután előkerül az ethnicity és a nationality fogalma is, de a szerző minden filozófiai és társadalomtudományi szabotossága ellenére sem határolja el pontosan. Az ethnicity-t a mutató etnikai nacionalizmusnak nevezi, a nationality fogalom hiányzik a mutatóból. De ha csak ennél a három fogalomnál maradunk, rögtön világossá kell tenni, hogy bármely más nyelven ezeknek egészen más konnotációik vannak. Az angolszász fogalmak érdemben lefordíthatatlanok.

A nyelv kérdése mint a nemzeti öntudat alkotóeleme alig kerül elő a könyvben, talán jól értelmezzük a szerző mondanivalóját, ha ezt az ő szóhasználata szerinti etnikai nacionalizmushoz kapcsoljuk. Világos: az angolszász eseteket tekintve a nyelvnek nem lehet elsőrendű szerepe. Bár a szerző is utal rá, mint láttuk, hogy az amerikaiak eredetileg angoloknak tartották magukat. Nyilván ha Európán túllépünk, mondjuk Latin-Amerikába, megint csak nem látszik meg egyértelműen a nyelv szerepe. Európán belül azonban lényegesnek tűnik, ahogy a történeti tudat is, amelyről a szerző csak mellékesen szól néha. Bizonyára igaza van, amikor a nemzetet a modernitással, jelenkorunkkal hozza összefüggésbe. De éppen nyelv és történeti tudat nem a nemzet korának terméke, hanem korábbi. Előzményei messzire nyúlnak vissza, de ezt Greenfeld csak a francia esetben veszi figyelembe. Ami azt a megállapítását illeti, hogy a nemzet valamilyen osztály tudati fejlődésének eredménye, ez igaznak tűnik, de talán a nemesség (angol, francia és orosz példa) szerepén belül az innen származó értelmiséget kellene hangsúlyozni, hiszen végül is ez fogalmazza meg a nemzet ismérveit. Abban teljesen igaza van a szerzőnek, hogy a nemzet eredetileg szűk kört jelent, elitet, és csak később terjed lefelé a nemzeti öntudat az alsóbb társadalmi rétegekre.

Liah Greenfeldnek viszonylag könnyű dolga van öt példájával, hiszen mind a „state to nation” fejlődés eredménye, ha ez a német példa esetében nem is olyan egyértelmű. De mi van a „nation to state” paradigma esetében? Greenfeld persze leszögezi: az állam nélküli nemzet nem abnormalitás. Ezzel a nyugati közfelfogással szembe fordul, s ebben csak igazat tudunk neki adni. Mert hiszen pl. a szlovákoknak csak 1918-ban, vagy még inkább 1939-ben, ill. 1993-ban lett saját államuk, és mégis, már a múlt század derekától számolhatunk szlovák nemzettel, egy szűk, jórészt papi értelmiség tevékenységének eredményeként. A nyelvnek és a történeti tudatnak itt lényeges szerepe volt, és erre akárhány példát lehetne még hozni Kelet-Európából.

A szerző óvakodik attól, hogy politikai eseménytörténetet adjon, ennek fő vonalaira, nagyon helyesen, csak félmondatokban utal. A tárgyalás súlypontja az, mit értettek nemzetten, kevésbé az, hogyan is jött létre a nemzet, főképp az elit identitástudatának a kialakulata után. Persze végül is társadalomtudományi értekezésről van szó, amely törvényszerűségeket kutat. De éppen ebből a szempontból bizonyos hiányérzetet is hagy a könyv, hiszen az öt minta különbségeit hangsúlyozza, nem a közös vonásokat. S ha éppen Kelet-Európa felől nézelődünk, mondhatnánk, hogy itt is minden nemzet más (egyesek ma ezért fegyveresen is harcolnak). De ezzel még nem jutottunk sokkal tovább.

Hugh Seton Watson, Anderson vagy Gellner munkái után Liah Greenfeld új szempontokat hozott, sok vonatkozásban elmélyítette ismereteinket az őt esetében. De nem állíthatjuk azt, hogy ezzel az egész kérdéskört valamilyen megnyugtató végeredményhez vezette volna.

Niederhauser Emil